

**ПЕРФЕКТ ВА ИМПЕРФЕКТОП ПОЗИЦИЯСИНИНГ МАТНДАГИ
ВАЗИФАЛАРИ****DOI: 10.5281/zenodo.11148068****Кудратов Лазиз**

Самарқанд давлат чет тиллар институти Инглиз тили лексикологияси ва стилистикаси кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Матннинг коммуникатив бирлиги шуни кўрсатдики, матндаги гапларнинг ўзгариши ўз-ўзидан эмас, балки маълум мезонларга бўйсунгани орқали амалга ошириши мақолада мисол орқали кўрсатилган. Гаплар бир хабарни етказиб иккинчи хабарга ўтганда, улар ўзаро боғлиқ бўлиши ва тема-рематик занжир ҳосил қилиши мумкинлиги тадқиқи ўрганилган.

Abstract: The communicative unity of the text showed that the change of sentences in the text does not occur by itself, but through subordination to certain criteria, as shown by the example in the article. It has been investigated that when sentences convey one message and move on to another, they can be interconnected and form a thematic-rhematic chain.

Калитсўзлар: оппозиция, диексис, композицион, аспектиаллик, референция, анафорик, катафорик

Keywords: opposition, diexis, composition, aspectuality, reference, anaphoric, cataphoric

Матн таҳлилида референция тушунчаси мавжуд бўлиб референция (мурожаат/илова) назарияси асосида вужудга келди. Ҳозирги вақтда референция назарияси тилшуносликда мустаҳкам ўрин эгаллаган, буни кўплаб ишлар тасдиқлайди, жумладан: Н. Д. Арутюнова /8/, Г. В. Колшанский /71/, E. Loholf, O. Seavle, Э. В. Падучева /109/, М. Д. Потапова /116/, Ш. С. Сафаров, А. Шерматов ва бошқалар. (Колшанский Г.В., 1963, вып205, с.3-12.)

Референция (мурожаат /илова) деганда “нутқ қақиритилган актуаллаштирилган исм ёки номинал иборанинг (номлаш гуруҳи) воқелик объектларига муносабати” тушунилади (Арутюнова Н.Д., 1976. - 383 с.)

“Илова назариясининг марказида, – дебёзади Н. Д. Арутюнова, – бир томондан номинал иборалар ва воқелик объектлари ўртасидаги боғлиқликни ўрнатишда маънонинг роли ва жумланинг маъносини шакллантириш масаласи ётади, бошқа томондан – воқеълик” (Арутюнова Н. Д., 1982, вып. XIII, с. 5-38.)
Коммуникатив функцияни бажарадиган, яъни хабар қилинаётган объектни кўрсатадиган маъно идентификациялаш атамасини олди. Идентификация функцияси иккита вазифани бажаради: у воқеликка нисбатанва матнга нисбатан объектни аниқлайди (ибораларнинг, бир хил объектни билдирувчи сўзларнинг асосини кўрсатади) (Арутюнова Н. Д., 1982, вып. XIII, с. 5-38.).

Шундай қилиб, матн элементларини воқеликнинг бир хил қисмига, референтга нисбат беришнинг лингвистик усулларини ўрганадиган коэффициент назарияси референция /ҳавола назариясининг барча мумкин бўлган лингвистик ифодада баён ва воқелик объекти ўртасида турли хил боғланишларни ўрганадиган қисми асосида пайдо бўлди.

Т.М.Николаеванинг асосли таъкидлашича, матн тилшунослигининг асосий вазифаларидан бири инсоннинг “тўғри” мулоқот қилиш шартларини тавсия этишдир (Николаева Т.М., 1972, f- 2, с.48-54.). Матнни тўғри қуриш ва уни семантик маънода адекват идрок этиш, матннинг лингвистик бирликларининг ўзаро боғлиқлик шартларига риоя қилишни талаб қилади. Шу сабабли, ўзаро боғлиқлик муаммоларини анъанавий грамматика, яъни ибора ва жумла даражасида ҳам кўриб чиқиш мумкинлигига қарамай, матн тилшунослигининг умумий муаммоларига ишонч билан боғлаш мумкин.

Матн лингвистикасига оид асарларда прагматик, грамматик ва семантик ўзаро боғланиши муаммо сифатида қаралади. (Сафаров Ш. С., 2008, 320 с) ва бошқа кўплаб тилшунослар тадқиқот олиб боришган. Матндаги воқеликларни таҳлилида предикат вазифасидаги воситалар семантикасига когерантлик

вазифасини бажаради. Бунда матннинг структуравий-семантик уйғунлиги (cohesion) ва унинг тўғри тузилиши олмошлар бажарадиган катафорик ёки анафорик вазифага ҳам боғлиқ. Лингвистик birlikларга асосланиш талаби феълнинг семантикасига мурожаат қилган ҳолда, темпорал воситаларнинг анафорик функциясига жуда мос келади. Катафорик функцияда, предикат семантикаси аргументлар билан ҳамда номинатив фразаларга боғлиқ бўлса, бу лингвистик элементларнинг ўзига хос хусусияти йўқолади ва қийинчилик билан идрок қилинади. Уни идрок этишни осонлаштириш учун дейктик функцияга эга қўшимча тавсифлар талаб қилинади. Матндаги катафорик номинативлик жуда кам учрайдиган ҳодиса бўлиб, кўпинча стилистик мақсадларда қўлланилади.

Сўнгги пайтларда референция муаммосига прагматик ёндашув кенг тус олди. Бунинг сабаби шундаки, нутқий актлар ва матнда фаоллашувида референциянинг анафорик функцияси муҳим аҳамият касб этади. Бу ерда матнга қўшимча шахс киритилганми ёки воқелик, унга ҳавола қиладими ёки йўқлигини аниқлаш билан ҳамма тнсемантикаси таҳлил қилиш керак. Аспектуал семантика матн доирасида фаоллашганда кўпгини ҳолларда воқелик эмас, балким сўзловчининг воқеа ҳодиса кечими ҳолатини маълум вақтда давом этиши ёки нутқ вазиятига нисбатан бирмунча вақт олдин содир бўлганлиги каби ҳодисаларни ифодалаш билан бирга ўзининг коммуникатив мақсадларига кўра воқеа-ҳодиса аёки ҳолат кечимини мукамал ёки номукамал ҳодиса сифатида ифодаланаётган тасвирлар билан боғлиқ. Воқеа-ҳодисаларнинг нутқ вазиятига нисбатан яқинлиги ёки узоқлиги, сўзловчига нисбатан воқеа-ҳодисалар кечимининг қай даражада яқинлигига қараб қўлланиладиган аспектуал маънолар коммуникатив мақсадга эга бўлади. Бундан танланадиган замон шакллари, контекст ва қўлланилган иборалар мақсади нуқтаи назаридан аспектуал семантика умумлаштирувчи воқеа-ҳодисаларни маълум пайт ёки вақт оралиғига жойлаштиришга хизмат қилади. Масалан: ‘You and your mother arrived here at seven-thirty, I think?’, ‘Twenty past,’ said Mrs Hathall, speaking for the first time. She had a harsh metallic voice. Under the South London accent lay a hint of NorthCountry

origins. ‘So you hadn’t seen your wife since - when? Last Sunday? Monday?’ ‘Sunday night,’ said Hathall. ‘I went to my mother’s by train on Sunday night. My - Angela drove me to the station. I - I phoned her every day. I phoned her today. At lunch-time. She was all right.’ He made a breath-catching sound like a sob, and his body swayed forward. ‘Who - who would have done this? Who would have wanted to kill - Angela?’ (Ruth Rundell, 16)

Ушбу матндаги тил бирликларини мақсадли қўлланишини аниқлашнинг мавжуд усулларида ташқари, биз Past Simple билан Past Perfect расмий оппозициясининг ўзига хос семантикасида фойдаланилганлигини таклиф қайд этамиз. Матндаги лисоний бирликларни аниқлаш мақсадида феълнинг грамматик шаклининг семантикасига мурожаат қилишимиз бежиз эмас. Субъект ва предикат синтактик муносабатларга киришиб, предикатив бирикма ҳосил қилади. Предикатив комплекснинг икки бирлиги ўртасидаги боғланиш бир нечта функциялар каналлари орқали амалга оширилади. Ономасиология каспектда субъект номинация ва идентификация (шахсини аниқлаш) қилиш функциясига эга; предикат номинация, аниқлаш, тушунтириш ва белгилаш функцияси (Потапова М.Д., 1983, вып. 205, с.58-70.).

Хусусан, юқоридаги лавҳада “You and your mother arrived here”, бирикмаси коммуникатив мақсадга эга бўлса, “So you hadn’t seen your wife since-when”? идентификация вазифасида қўлланилган. Жумладаги, Past Perfect шакли танланиши нутқ пайтига нисбатан узок вақт олдин содир этилганлигини англатиш учун қўлланилган. Феъл ифодалайдиган вазифа тингловчининг предмет (алмаштирувчи) денотацияси ҳақидаги билимига янгилик киритади ва иккинчисининг маъносини конкретлаштиради. “since-when” аниқ функцияни амалга оширган “went”, “drove”, “phoned” феъллари воқеа-ҳодиса вазиятига аниқлик киритувчи воқеликлар тарзида берилган. Ушбу предикатлар воқеликни изоҳловчи ва мақсадни белгиловчи вазифаларни эмас, балки феълнинг грамматик шакли муҳимлигига ҳам аниқлик киритади. Тугалланган Past Perfect грамматик шакли коммуникатив вазифани, Past Simple шакли эса “яхлитлик”ни келтириб

чиқаради. Бинобарин, субъект ва предикат томонидан ифодаланган ҳаракат табиати билан фарқланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Колшанский Г.В. Прагматическая: характеристика вербальной коммуникации. - в кн.: лингвистика и методика в высшей школе (XI). Сб. научн. трудов мгпииним.М.Тореза. - М., 1963, вып205,' с.3-12.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. - М.: ~ка,1976. - 383 с.
3. Арутюнова Н. Д. Лингвистические проблемы референции. -В ин.: Новое в зарубежной лингвистике. - М.: РадУГа, 1982, вып. XIII, с. 5-38.).
4. Николаева Т.М. Актуальное членение –категорм грамматикитекста. - Вопросы языкознания, 1972, f- 2, с.48-54).
5. Потапова М.Д. Проблема референциального значения синтаксических отношений. - В кв.: Лингвистика и методика в высшей школе (XI). Сб. научн. трудов МГПШИЯ им.М.Тореза, 1983, вып. 205, с.58-70.
6. Сафаров Ш. С., -Прагмалингвистика, Тошкент,2008, 320